

MAPA ŽENSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2015.

Naslov: MAPA ŽENSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI
Autorica: Fedra Idžaković
Lektura: Mirela Rožajac-Zulčić, Ivana Teronić-Oruč
Prelom_naslovnica: Feđa Bobić
Izdavači: Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Za izdavača_icu: Jadranka Miličević, Saša Gavrić

Publikacija je objavljena i u okviru edicije "Ljudska prava", Sarajevskog otvorenog centra, koju uređuje Emina Bošnjak, knjiga broj: 31.

Ženska mreža BiH

NORWEGIAN EMBASSY

©Fondacija CURE/Sarajevski otvoreni centar/autorica

Ova publikacija se realizuje uz podršku Ambasade Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora. Autorica odgovora za ovaj tekst.

FEDRA IDŽAKOVIĆ

feministkinja, aktivistkinja, magistrica nauka

MAPA ŽENSKIH PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2015.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726-055.2(497.6)

IDŽAKOVIĆ, Fedra

Mapa ženskih prava u Bosni i Hercegovini /
Fedra Idžaković. - Sarajevo : Fondacija CURE :
Sarajevski otvoreni centar, 2015. - 64 str. :
ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 60-62 i uz tekst. - Pojmovnik
ženskih prava: str. 51-57.

ISBN 978-9958-0988-5-7 (Fondacija CURE)
ISBN 978-9958-536-23-6 (Sarajevski otvoreni centar)

COBISS.BH-ID 21903622

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. AKTIVIZAM: Djelovanje aktivistkinja u zaštiti ženskih prava	9
3. ŽENSKA PRAVA PREMA MEĐUNARODNIM KONVENCIJAMA	11
3.1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, Ženska konvencija)	12
3.2. Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)	15
3.3. Dodatne međunarodne konvencije važne za zaštitu prava žena u BiH	18
3.4. Kako koristiti međunarodne standarde koji štite ženska prava u aktivističkom radu?	20
4. ŽENSKA PRAVA PREMA DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU	22
4.1. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (ZoRS)	22
4.2. Zakon o zabrani diskriminacije u BiH (ZZD)	25
4.3. Oblici diskriminacije	27
4.3.1. Kako razlikovati uznemiravanje na osnovu spola vs. seksualno uznemiravanje	27
4.3.2. Mobing	28
4.4. ZAŠTITA ŽENA OD NASILJA U PRIVATNOJ I JAVNOJ SFERI	30
4.4.1. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (2013) i RS (2012)	30
4.4.2. Krivično zakonodavstvo	34
4.4.3. Porodiljsko odsustvo i naknada	37
4.4.4. Razvod, izdržavanje i podjela imovine	39
4.4.4.1. Razvod braka	39
4.4.4.2. Pravo na izdržavanje	41
4.4.4.3. Podjela bračne ili vanbračne imovine	43
4.5. Pravo na žensku političku participaciju (Izborni zakon)	44

5. TIJELA ZA ZAŠTITU ŽENSKIH PRAVA U BIH	45
5.1 Agencija za ravnopravnost spolova u BiH i entitetski gender centri	45
5.2 Institucija ombudsmena za ljudska prava u BiH	46
5.3. Sudovi	47
5.4. Tužilaštva	48
5.5. Druga tijela za zaštitu rodne ravnopravnosti	49
6. POJMOVNIK ŽENSKIH PRAVA	51
7. ČLANICE ŽENSKE MREŽE BOSNE I HERCEGOVINE	58
8. LITERATURA	60

1. UVOD

Publikacija “Mapa ženskih prava u Bosni i Hercegovini” nastala je u okviru projekta “Unapređenje ženskih prava kroz jačanje Ženske mreže BiH” koji cilja na osnaživanje djelovanja Ženske mreže BiH, a koji provode Fondacija CURE i Sarajevski otvoreni centar, uz finansijsku podršku Ambasade Kraljevine Norveške. Ženska mreža BiH je neformalna grupa organizacija civilnog društva i pojedinki koje zastupaju i bave se ženskim pravima i podsticanjem rodne ravnopravnosti.

PORUKA ZA NAS SVE

Ova mapa ima za cilj osigurati izvor jednostavnih, jasnih, a opet sveobuhvatnih informacija o ženskim pravima u BiH za članice Ženske mreže BiH, ali i za sve one koje djeluju u oblasti zaštite ženskih prava, te pokazuju interes za navedenu tematiku. Princip ove mape jeste da pruži pregled međunarodnih i domaćih propisa koji tretiraju prava žena, te da ukaže na neke od mogućih akcija kojima će se osigurati prava predviđena bh. zakonima i politikama. Mapa takođe nudi web-linkove putem kojih aktivistkinje mogu pristupiti obavezujućim pravnim propisima i mehanizmima za zaštitu ženskih prava koji se spominju u tekstu, ili istraživanjima i analizama koje su relevantne za pojedina poglavlja. Na kraju Mape nalazi se pojmovnik ženskih prava, te informacije o web stranici i facebook profilu gdje možete naći informacije o Ženskoj mreži Bosne i Hercegovine, njenim članicama i aktivnostima.

U toku izrade ove mape, uočile smo da na web stranicama državnih institucija Bosne i Hercegovine često nisu postavljene finalne verzije zakona s posljednjim izmjenama i dopunama. Stoga, neki od ponuđenih

izvora s relevantnim informacijama dolaze s web stranica privatnih firmi. To nam ukazuje na nedostatak centralnog izvora informacija od javnog značaja, a s druge strane na nedovoljno zalaganje državnih institucija da kontinuirano i blagovremeno obavještavaju javnost o domaćem zakonodavstvu i mehanizmima zaštite.

! POSEBNA NAPOMENA: Svi pojmovi upotrijebljeni u ovom dokumentu u ženskom rodu podrazumijevaju i odnose se i na ženski i na muški rod pojmova o kojima je riječ. Ciljano smo koristile ženski rod kako bismo ukazale i na lingvističku diskriminaciju žena u govoru, a time i u javnom i političkom djelovanju.

2. AKTIVIZAM: Djelovanje aktivistkinja u zaštiti ženskih prava

Aktivizam može podrazumijevati organizovano djelovanje u nevladinim organizacijama (NVO), mrežama, koalicijama. Aktivizam može biti i individualan, kada kao pojedinke djelujemo na zaštiti ženskih prava, npr. u sredinama gdje radimo, živimo, gdje pokrećemo, organizujemo, vodimo različite akcije. Ženski aktivizam nije ograničen samo na djelovanje na zaštiti ženskih prava. Aktivistkinje se angažuju i u drugim područjima za koja imaju znanja, stručnosti, interesa (npr. borba protiv korupcije, izgradnja infrastrukture, itd.). Aktivistički možemo djelovati kroz:

- pružanje pravnih, psihosocijalnih, informativnih i dr. usluga uključujući i sveobuhvatnu zaštitu u sigurnim kućama za žene žrtve nasilja, trgovine ljudima, itd.;
- praćenje usvajanja, primjene i ostvarivanja prava, zakona, međunarodnih konvencija;
- praćenje rada institucija u različitim oblastima;
- izvještavanje o uočenim praksama i davanje preporuka za unapređenje stanja;
- podizanje svijesti, informisanje javnosti ili specifičnih ciljnih grupa;
- podizanje kapaciteta, osnaživanje pojedinki, organizacija, institucija, itd.;
- zagovaranje za izmjene zakona, politika, prakse;
- umrežavanje, građenje koalicija;
- ulične i druge akcije;
- umjetničke aktivnosti kao što su izložbe, predstave, filmovi, itd.

Ovo su samo neki primjeri aktivističkog djelovanja. Aktivizam obuhvata i mnoge druge aspekte djelovanja prema široj javnosti.

- ! Ako i vi imate neku ideju za aktivističko djelovanje, molimo vas da svoje ideje podijelite s nama putem web-stranice ili facebook
- profila Ženske mreže BiH.

3. ŽENSKA PRAVA PREMA MEĐUNARODNIM KONVENCIJAMA

BiH je **preuzela obavezu** na primjenu međunarodnih konvencija iz oblasti ljudskih prava tako što je potpisala i ratificirala ove dokumente. Ratifikacija podrazumijeva postupak u kojem nadležna tijela – Parlamentarna skupština BiH i Predsjedništvo u ime BiH, i to svih nivoa vlasti, prihvataju obaveze predviđene nekom konvencijom. Potom, Ustav BiH i Ustav FBiH sadržavaju Aneks (dodatak uz Ustav) koji sadržavaju listu međunarodnih konvencija čija primjena je garantovana u BiH. U Ustavu RS prava iz različitih konvencija integrirana su direktno u ustavne odredbe. Na ovaj način svi nivoi vlasti, od onih na nivou BiH i entiteta do kantonalnih i opštinskih organa, preuzeli su obavezu primjene međunarodnih standarda ljudskih prava kako je to propisano konvencijama. Pojednostavljeno rečeno, standardi podrazumijevaju prava propisana članovima pojedine konvencije.

Preuzimanje obaveza iz međunarodne konvencije znači da je BiH obavezna svoje **zakone, politike i praksu** usaglasiti s članovima konvencije. Također, BiH je obavezna da **poštuje** (ne krši propisana prava), štiti (omogući efikasnu zaštitu od kršiteljki prava) i **omogući ostvarivanje prava** (stvari sve zakonske, materijalne i druge preduslove za primjenu konvencije). Na kraju, recimo da se ništa u primjeni međunarodnih konvencija ne može tumačiti kao umanjivanje ili ukidanje već uspostavljenih prava u BiH.

Zabrana diskriminacije po bilo kojem osnovu, a u ovom slučaju po osnovu spola, jedno je od najvažnijih prava predviđenih međunarodnim i domaćim dokumentima zaštite ljudskih, a time i ženskih prava. Pojednostavljeno, **svi imaju pravo na jednake mogućnosti u ostvarivanju prava**. Prava i mogućnosti ostvarujemo pod jednakim,

zakonom propisanim uslovima. **Diskriminacija** je svako postupanje organa, institucija, poslodavateljski, u javnom i privatnom sektoru, odnosno bilo kojeg pravnog ili fizičkog lica kojim krši pravo na jednake mogućnosti, odnosno postupanje kojim se **krši ili otežava ili onemogućava ostvarivanje jednakih prava pojedinki ili grupi zbog neke njihove osobine ili karakteristike** (npr. diskriminacija žena u politici). O diskriminaciji će biti više riječi nešto kasnije.

3.1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, Ženska konvencija)

CEDAW je međunarodna konvencija za zaštitu ženskih prava. Obuhvata cijeli niz prava koja su regulisana i nekim drugim međunarodnim konvencijama, npr. za zaštitu građanskih i političkih odnosno ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, ali CEDAW integrira specifičnosti u ostvarivanju i zaštiti prava žena naročito od diskriminacije. Treba imati na umu da je CEDAW komitet za nadgledanje primjene ove konvencije usvojio i cijeli niz općih preporuka kojim se pojedina prava iz ovog dokumenta detaljnije tumače.

Prema CEDAW-u, diskriminacija je bilo koje razlikovanje ili isključivanje ili ograničavanje žena u odnosu na muškarce koje ima za rezultat ili cilj da im ugrozi ili onemogući pristup političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području života. BiH je **obavezna da spriječi diskriminaciju žena** poduzimajući mjere radi sprečavanja i ukidanja diskriminacije. BiH može uvesti **mjere pozitivne, dopuštene diskriminacije žena**, odnosno davanja prednosti ženama u određenim oblastima kako bi se postiglo izjednačavanje položaja žena s muškarcima

(npr. obavezan procenat kandidatkinja na izbornim listama od 40%). Ovakve mjere se redovno prate, ocjenjuju i traju dok ne ispune cilj osiguranja jednakih mogućnosti ženama u odnosu na muškarce, npr. u politici, zapošljavanju, obrazovanju.

CEDAW propisuje da država mora raditi na **uklanjanju** predrasuda i običaja kao što je stereotipni položaj žena u kući ili javnom životu (npr. žena-domaćica koja se isključivo bavi djecom i kućom) ili kojom se žene stavljaju u podređeni položaj u odnosu na muškarce (npr. običaj da se žene odriču nasljedstva u korist svojih muških rođaka), odnosno, država mora poduzimati aktivnosti kako bi osigurala priznanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena za odgoj i razvoj njihove djece.

BiH mora poduzeti sve mjere kako bi spriječila i kaznila sve oblike **trgovine ženama** (eng. *trafficking*) bez obzira na to da li se radi o trgovini u svrhu seksualne, radne ili bilo koje druge eksploatacije žena i djevojčica te iskorištavanja prostitucije žena. Konvencija **zabranjuje sve oblike nasilja prema ženama**.

BiH mora osigurati ženama jednake mogućnosti u **pristupu političkom i javnom životu**.

BiH mora poduzeti mjere radi **uklanjanja diskriminacije žena u obrazovanju**, naročito osiguravajući jednake mogućnosti za školovanje i sticanje diploma ženama u odnosu na muškarce, pristup stipendijama, programima cjeloživotnog učenja, uklanjanju stereotipnog prikazivanja žena i ženske uloge u obrazovanju naročito iz udžbenika i školskih programa, itd. BiH mora poduzeti mjere radi uklanjanja **diskriminacije žena u zapošljavanju**, uključujući pravo na iste uslove konkursa i kriterije za izbor, slobodan izbor zvanja i zaposlenja, pravo na unapređenje, sigurnost zaposlenja i prava iz rada, pravo na jednaku plaću i jednake

beneficije, pravo na socijalnu sigurnost, posebice u slučaju starosti (penzija), nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, i druge nesposobnosti za rad, te pravo na plaćeni dopust, a zatim i pravo na zdravstvenu zaštitu i sigurnost na radu.

Radi sprečavanja diskriminacije žena **BiH je obavezna**: zabraniti i sankcionisati davanje otkaza **zbog trudnoće ili porodijskog odsustva** ili bračnog stanja žene; osigurati plaćeno porodijsko odsustvo bez gubitka radnog mjesta, pozicije ili beneficija koje su ženi pripadale prije odlaska na ovo odsustvo; uspostaviti potrebne usluge kako bi se roditeljima omogućilo usklađivanje porodičnih obaveza s radnim obavezama i učešće u javnom životu, naročito kroz poticanje i osnivanje te razvoj mreže ustanova za brigu o djeci.

BiH je obavezna na **uklanjanje diskriminacije žena u zdravstvenoj zaštiti**, naročito osiguravanjem odgovarajuće zdravstvene usluge u vezi s trudnoćom, porođajem, razdobljem poslije porođaja, osiguravanjem besplatnih usluga kada je to potrebno, kao i odgovarajuće prehrane tijekom trudnoće i dojenja.

BiH je obavezna na **uklanjanje diskriminacije žena u svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose**; jednaka prava i odgovornosti za vrijeme trajanja braka i pri razvodu braka; jednaka prava i obaveze roditelja, neovisno o njihovom bračnom statusu; jednaka prava oba supružnika u pogledu vlasništva, sticanja, upravljanja, uživanja i otuđivanja imovine, bez obzira na to obavlja li se ovo besplatno ili za materijalnu naknadu.

3.2. Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)

BiH je potpisala i ratificirala Istanbulsku konvenciju čak prije nego što je stupila na snagu (za stupanje na snagu potrebno je da određeni broj država ratificira konvenciju). BiH je bila 6. zemlja koja je to učinila.

Istanbulska konvencija je sveobuhvatan međunarodni dokument koji tretira pitanje prevencije i borbe protiv svih oblika nasilja prema ženama. Istanbulska konvencija **prepoznaje nasilje prema ženama kao kršenje osnovnih ljudskih prava i diskriminaciju žena**. BiH se obavezuje da preduzme neophodne zakonodavne i druge mjere na sprečavanju, istraživanju, kažnjavanju i osiguranju naknada za počinjena djela nasilja prema ženama.

Istanbulska konvencija je snažno usmjerena na prevenciju nasilja uključujući:

- iskorjenjivanje stereotipa i predrasuda, te štetnih običaja i tradicija prema ženama;
- provođenje kampanja za podizanje svijesti javnosti o nasilju prema ženama;
- obuku za profesionalke koje rade sa žrtvama ili počiniocima nasilja o sprečavanju i otkrivanju nasilja, potrebama i pravima žrtava, sprečavanju (re)traumatizacije žrtava, itd;
- uspostavljanje programa za rad s počiniocima nasilja, uz osiguranje pune sigurnosti i podršku za žrtve.

Konvencija traži uspostavljanje djelotvorne saradnje između svih nadležnih državnih organa, organizacija civilnog društva i svih drugih relevantnih organizacija i osoba u pružanju zaštite i podrške žrtvama i svjedocima svih oblika nasilja. Pružanje podrške žrtvama ne smije biti uvjetovano spremnošću žrtve da podnese prijavu ili svjedoči protiv bilo kog učinioca nasilja.

Usluge podrške žrtvama nasilja, prema Konvenciji, obuhvataju: pravno i psihološko savjetovanje, finansijsku pomoć, stambeno zbrinjavanje, obuku i pomoć pri zapošljavanju. **Specijalizirane usluge podrške** za žrtve nasilja obuhvataju:

- lako dostupne “sigurne kuće”;
- lako dostupne krizne centre za slučajeve silovanja koji na jednom mjestu omogućavaju ljekarske, laboratorijske i sudskomedicinske usluge;
- zaštitu i podršku za djecu svjedoke nasilja prema njihovim majkama.

Konvencija zahtijeva da **različiti oblici nasilja prema ženama i nasilja u porodici budu kažnjivi zakonom**. BiH je obavezna na preduzimanje zakonskih i/ili drugih mjera uključujući **sankcije koje su efikasne, srazmjerne učinjenom djelu i odvrćaju od vršenja takvih djela**. Država može da uhapsi počinioca i primijeni druge privremene mjere kao što su nadzor počinitelaca ili ukidanje prava na roditeljstvo (uz zaštitu principa najboljeg interesa djeteta). Zabranjuje se upućivanje na obavezno alternativno razrješenje sporova, uključujući medijaciju i pomirenje, u slučaju bilo kojeg oblika nasilja.

Policija se obavezuje da odmah reaguje na sve vidove nasilja, uključujući, pravo policije i/ili drugih nadležnih organa da, u situaciji neposredne opasnosti, izdaju nalog počiniocu nasilja da napusti mjesto

stanovanja žrtve, da mu zabrane pristup ili kontakt sa žrtvom, itd. BiH je dužna da osigura efikasnu primjenu mjera zabrane prilaska i zaštite. Istražni postupci u vezi s krivičnim djelima moraju biti provedeni brzo i efikasno, a državni organi trebaju osigurati odgovarajuću zaštitu i podršku za žrtve i svjedoke nasilja tokom cijelog procesa istrage.

Države se obavezuju da **obezbijede odgovarajuća finansijska sredstva i ljudske resurse radi adekvatnog provođenja** politika i mjera za sprječavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici, uključujući i one koje provode organizacije civilnog društva.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, Ženska konvencija), dostupna na: <http://pzsapromjene.ba/media/1096/1a-un-konvencija-o-eliminaciji-diskriminacije-zena-sa-obrazlozenjima.pdf>;
- Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW-a i ženskim ljudskim pravima u BiH (2010. i 2013) dostupan na: http://www.rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/CEDAW_final_bos.pdf; [http://rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/AnnextotheAlternativeReport\(BHSandENG\).pdf](http://rightsforall.ba/publikacije-bs/docs-bs/AnnextotheAlternativeReport(BHSandENG).pdf);
- Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), dostupno na: http://pzsapromjene.ba/media/1098/3-konvencija-ve-sprecavanju-i-borbi-protiv-nasilja-nad-zenama-i-nasilja-u-porodici-slbih-19_13.pdf;
- Informacije o aktivnostima organizacija usmjerenim na primjenu Istanbulske konvencije: <http://www.potpisujem.org/bih/>;
- Petrić, Galić, Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Udružene žene, dostupno na: <http://www.potpisujem.org/doc/d4aed0dc23cdf704baa66911ec001f1f.pdf>.

3.3. Dodatne međunarodne konvencije važne za zaštitu prava žena u BiH

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda je sastavni dio Ustava BiH. U slučaju da neko pitanje u domaćem zakonodavstvu nije riješeno ili nije u skladu s ovim dokumentom, predviđa se direktna primjena odredaba ove Konvencije. Konvencija štiti građanska i politička prava te zabranjuje diskriminaciju po različitim osnovama. U praksi, Konvencija štiti žene od diskriminacije posredno, kroz pokretanje postupka pred Sudom za ljudska prava u Strazburu, uz uslov da su prethodno iskorištene sve domaće pravne procedure u zaštiti od diskriminacije.

Rezolucija Vijeća sigurnosti UN 1325 – “Žene, mir i sigurnost” bavi se uticajem rata na žene i djevojčice, ženskim doprinosom rješavanju konflikta i održivom miru kroz žensku političku participaciju. Rezolucija 1325 poziva na povećanje učešća žena u procesima donošenja odluka, sprečavanju konflikata, postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama. BiH je 2010. godine izradom Akcionog plana za implementaciju Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN pristupila procesu primjene ovog dokumenta, a izrađen je i novi Akcioni plan za implementaciju Rezolucije u BiH za period 2014–2017. godine.

Potpisivanjem **Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju** BiH je iskazala političku volju za pridruživanje Evropskoj uniji. To BiH obavezuje na poštivanje i usklađivanje domaćeg zakonodavstva, politike i prakse s obimnim evropskim zakonodavstvom fokusiranim na zaštitu ljudskih prava i zabranu diskriminacije. Iako navedeni dokumenti nisu pravno obavezujući, treba ukazati da će BiH u procesu pridruživanja morati uskladiti svoje zakonodavstvo, politike i praksu sa zakonodavstvom,

politikama i principima funkcioniranja EU. Treba imati na umu da se i finansijska podrška procesu pridruživanja zasniva na zakonodavstvu EU te političkim dokumentima EU.

ZA DODATNO ČITANJE:

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda
http://www.ccbh.ba/public/down/konvencija_bos.pdf;
- Rezolucija Vijeća sigurnosti UN 1325 – “Žene, mir i sigurnost”
<http://www.1325.arsbih.gov.ba/>;
- Standardi za ravnopravnost spolova/rodnu ravnopravnost Vijeća Evrope
http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/PAO/Pages/Standardi_za_ravnopravnost_polova.aspx;
- Povelja EU o osnovnim ljudskim pravima http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf;
- Strategija Evropske komisije za ravnopravnost između žena i muškaraca 2010–2015 http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/strategy_equality_women_men_en.pdf;
- EU smjernice o nasilju nad ženama i djevojčicama i borba protiv svih oblika diskriminacije <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/16173cor.en08.pdf>.

3.4. Kako koristiti međunarodne standarde koji štite ženska prava u aktivističkom radu?

Praćenje primjene konvencije – aktivistkinje mogu razviti određenu metodologiju (način kako će prikupljati i obrađivati podatke), te sačiniti analizu prikupljenih podataka, informacija o primjeni konvencije i razviti preporuke za poboljšanje situacije. Takve analize koriste se u kasnijem zagovaranju na domaćem i međunarodnom nivou. Preporuke moraju što jasnije prikazati ko i koje aktivnosti treba poduzeti za poboljšanje stanja na terenu.

Izrada izvještaja u sjeni ili alternativnih izvještaja – potpisivanjem konvencija, BiH se obavezala na periodično izvještavanje međunarodnim tijelima na nivou Ujedinjenih naroda ili Vijeća Evrope o njihovoj primjeni. Aktivistkinje mogu pripremiti nezavisni izvještaj u kojem će ponuditi svoje podatke i informacije o primjeni, ili će samostalno interpretirati postojeće službene, državne podatke i o tome sačiniti izvještaj o primjeni konvencije i tražiti preporuke za poboljšanje situacije u zemlji.

Međunarodno zagovaranje za kreiranje međunarodnog pritiska na BiH da primijeni konvenciju i spriječi uočena kršenja – aktivistkinje se obraćaju različitim međunarodnim tijelima za praćenje primjene konvencija. Međunarodna tijela se, u principu, sastoje od međunarodnih stručnjakinja za prava iz konvencija. Aktivistkinje odlaze na zasjedanja ovih tijela i kroz direktne sastanke s pojedinim stručnjakinjama, kratka obraćanja na sjednicama i druge aktivnosti, traže da međunarodno tijelo uputi preporuke BiH kako da eliminiira kršenja i efikasnije primijeni pojedina prava iz konvencije.

Individualne ili kolektivne pritužbe na kršenje prava iz konvencije pred međunarodnim tijelima koja prate primjenu konvencija. Uslov za korištenje ovog koraka je da su se iscrpila sva domaća pravna sredstva u traženju prava iz konvencije, odnosno da su se za zaštitu žrtve i aktivistkinje obratile svim postojećim domaćim sudskim instancama za zaštitu prava.

Zagovaranje u BiH za primjenu standarda iz konvencije ili preporuka međunarodnih tijela za njihovu bolju i efikasniju primjenu tako što će se tražiti konkretne izmjene zakona, politika ili prakse u skladu s odredbama konvencije.

Ovo su samo neki primjeri aktivističkog djelovanja na međunarodnom nivou.

4. ŽENSKA PRAVA PREMA DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU

4.1. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (ZoRS)

BiH je bila jedna od prvih zemalja u regionu koja je usvojila Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (ZoRS) 2003. godine. Zakon je ponešto izmijenjen 2009. godine te danas koristimo prečišćenu verziju ZoRS iz 2010. godine.

ZoRS-om “uređuje se, promovira i štiti ravnopravnost spolova, garantiraju jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba bez obzira na spol, u javnoj i u privatnoj sferi društva, te uređuje zaštita od diskriminacije na osnovu spola” (ZoRS, član 1.). ZoRS garantuje ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti svima bez obzira na spol u svim oblastima života.

Pored zabrane diskriminacije po osnovu spola, odnosno djelovanja suprotnog garantovanim jednakim mogućnostima, ZoRS zabranjuje i različite oblike diskriminacije kao što su direktna i indirektna diskriminacija (član 4.); zabranjeno je (član 5.):

- **uznemiravanje** - svako *neželjeno ponašanje* po osnovu spola kojim se vrijeđa dostojanstvo osobe ili grupe i stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (npr. žene su glupe, plavuše su nesposobne);
- **seksualno uznemiravanje** - neželjeni oblik *verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne (seksualne) prirode* kojim se vrijeđa dostojanstvo osobe ili grupe, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje (npr. uslovljavanje napredovanja seksualnim odnosima);

- **poticanje na diskriminaciju** - zasnovano na spolu, ako je počinjeno s namjerom, jeste diskriminacija.

ZoRS zabranjuje nasilje po osnovu spola, odnosno “svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem” (ZoRS, član 6.) uključujući nasilje koje se dešava u porodici ili domaćinstvu i široj zajednici, ali i nasilje koje počine ili toleriraju organi vlasti i drugi ovlašteni organi i pojedinci.

Nadalje, ZoRS **garantuje i propisuje jednako pravo i jednake mogućnosti bez obzira na spol u** obrazovanju, zapošljavanju i radu, pristupu svim oblicima resursa, odnosno u socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, medijima, i svim drugim oblastima. Obavezuje sve organe vlasti na svim nivoima na prikupljanje i statističko izvještavanje razvrstano prema spolu koje će biti javno dostupno. Garantovana je sudska zaštita i pravo na naknadu štete u slučaju diskriminacije na osnovu spola ili ako je diskriminacijom povrijeđeno neko pravo iz ZoRS ili u slučaju kršenja prava predviđenih ZoRS.

Nasilje na osnovu spola, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje kažnjivo je kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina (ZoRS, član 29.). Novčanom kaznom od 1.000 KM do 30.000 KM kaznit će se za prekršaj pravna osoba (lice), odnosno novčanom kaznom od 100 KM do 1.000 KM odgovorna osoba u pravnoj osobi (licu), kao i samozaposlene osobe, ako:

- ne preduzme odgovarajuće mjere i zaštitu protiv diskriminacije po osnovu spola, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja;
- ne preduzme odgovarajuće mjere eliminacije i sprečavanja

- diskriminacije u radu i radnim odnosima;
- ne eliminira stereotipne planove, programe i metodologije u obrazovnim institucijama koji za posljedicu imaju diskriminaciju i nejednakost među spolovima;
- ne razvrstava po spolu i ne objavljuju statističke podatke i informacije koje se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju;
- na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način predstavlja bilo koju osobu javno, s obzirom na spol (ZoRS, član 30.).

Radi praćenja primjene ZoRS i dr. aktivnosti na ostvarenju ravnopravnosti spolova, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, formirana je **Agencija za ravnopravnost spolova BiH (član 25. i 26. ZoRS) i entitetski gender centri** (član 27. ZoRS). O Agenciji i entitetskim gender centrima, naročito u pogledu postupaka po osnovu molbe, žalbe i predstavke osoba i grupa osoba u kojima se ukazuje na povrede prava iz ZoRS, više u poglavlju TIJELA ZA ZAŠTITU ŽENSKIH PRAVA U BIH.

Gender akcioni plan (GAP) je strategija kojom se definiraju programski ciljevi za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u svim oblastima društvenog života i rada, u javnoj i privatnoj sferi (ZoRS, član 9.). GAP je politika za postizanje rodne ravnopravnosti kojom se teži ka postepenom uspostavljanju uslova za jednake mogućnosti i jednak tretman žena i muškaraca u BiH. U BiH usvojen je drugi po redu GAP za period 2012–2017. GAP sadrži strateške ciljeve, programe i mjere, kao i principe za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, te daje smjernice za izradu godišnjih operativnih planova na entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou. Za svaki strateški cilj i mjere predviđeni su nosioci odgovornosti i rokovi.

4.2. Zakon o zabrani diskriminacije u BiH (ZZD)

Zakonom o zabrani diskriminacije (ZZD) “uspostavlja se okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim licima u Bosni i Hercegovini i uređuje sistem zaštite od diskriminacije” (ZZD, član 1.).

ZZD omogućava pokretanje postupka zaštite od diskriminacije žena.

Pod diskriminacijom se podrazumijeva **svako različito postupanje** prema bilo kojem licu ili grupi kojem se zbog neke njihove osobine, karakteristike (**npr. spol**) onemogućava ili ugrožava ostvarivanje bilo kojeg prava.

Diskriminacija nije isto što i kršenje nekog drugog prava, regulisanog drugim zakonima (npr. zakonom o zdravstvenoj zaštiti, i sl.). Kako bi se neki slučaj, **neko različito postupanje**, moglo smatrati diskriminacijom potrebno je pitati:

- **Koja je osnova diskriminacije** odnosno različitog postupanja? (Npr. da li se prema osobi ili grupi postupalo različito u odnosu na druge zbog neke njihove osobine ili karakteristike, npr. spol);
- **Šta se dogodilo?** (Da li postoji razlika u postupanju prema drugima u isto vrijeme? U čemu se ogleda različito postupanje?);
- **Da li takvo postupanje ima razumno opravdanje, obrazloženje?** (Npr. za posao balerine opravdano je zapošljavanje žena sa završenom baletnom školom; neopravdano je ako se traži određena nacionalna pripadnost balerine);
- Da li postoji razuman **balans između nekog postupanja i cilja** koji se želi postići? (Npr. vlasnik restorana ima odvojenu prostoriju za pušače jer je cilj ove mjere zaštita nepušača od udisanja duhanskog dima).

I ZZD kao i ZoRS zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola kao i različite oblike diskriminacije:

- **neposredna (direktna) diskriminacija** je različito postupanje po bilo kojoj osnovi kada je neka osoba ili grupa osoba dovedena ili bi mogla biti dovedena u nepovoljniji, lošiji položaj u odnosu na neku drugu osobu ili grupu u istoj ili veoma sličnoj situaciji;
- **posredna (indirektna) diskriminacija** podrazumijeva situaciju u kojoj neki, na prvi pogled obični član zakona ili neka praksa u njegovoj primjeni ima za rezultat dovođenje neke osobe ili grupe u nepovoljan ili manje povoljan ili loš položaj u odnosu na druge;
- **uznemiravanje (između ostalog na osnovu spola)** smatra se diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje ima za cilj ili rezultat povredu dostojanstva neke osobe na osnovu neke njene osobine, karakteristike, i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja;
- **spolno (seksualno) uznemiravanje** je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne/seksualne prirode čiji je cilj ili posljedica povreda dostojanstva osobe, posebno kada se njime stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje;
- **mobing** je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva stalno postupanje koje za cilj ili posljedicu ima poniženje žrtve, degradaciju radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog;
- **segregacija** je djelo kojim se (fizička ili pravna) osoba odvaja od druge osobe po osnovu neke njezine osobine ili karakteristike;
- **izdavanje naloga** drugima za vršenje diskriminacije i **pomaganje drugima** prilikom diskriminacije i **podsticanje na diskriminaciju** smatra se oblikom diskriminacije.

ZZD je imenovao **Instituciju ombudsmena za ljudska prava u BiH** (Ombudsmen), kao centralnu instituciju za zaštitu od diskriminacije. Žrtve svih oblika diskriminacije mogu se za zaštitu obratiti Instituciji ombudsmena, sudovima ili zatražiti zaštitu od diskriminacije u institucijama u kojima ostvaruju prava npr. centri za socijalni rad, policija, općine, itd. Više o postupku za zaštitu od diskriminacije žena pred Ombudsmenom i sudovima u poglavlju TIJELA ZA ZAŠTITU ŽENSKIH PRAVA U BIH.

4.3. Oblici diskriminacije

4.3.1. Kako razlikovati uznemiravanje na osnovu spola vs. seksualno uznemiravanje

Osnovno razlikovanje ova dva oblika diskriminacije je vrsta neželjenog ponašanja. Kod spolnog odnosno seksualnog uznemiravanja to je svako neželjeno verbalno (govor), neverbalno (gestovno) ili fizičko ponašanje seksualne prirode. Kod uznemiravanja po osnovu spola ponašanje se odnosi na povredu dostojanstva neke osobe samo zato što je žena; npr. firma u kojoj žene ne napreduju jer se “žene ne razumiju u posao” u odnosu na seksualno uznemiravanje kod kojeg npr. šef insistira na zajedničkom odlasku na “dnevni boravak” u nekom hotelu radi napredovanja zaposlenice u karijeri.

4.3.2. Mobing

Veliki broj žena se žali na mobing. ZZZD zabranjuje **mobing odnosno sistematsko ponižavanje koje za cilj ili rezultat ima degradaciju uslova rada ili profesionalnog položaja zaposlenice**. Npr. ako neku osobu šef ili kolega na radnom mjestu sistematski vrijeđa i ponižava ili se neprijateljski ponaša, upućuje na neodgovarajuće radno mjesto bez zakonskog obrazloženja, neosnovano smanjuje platu ili čini druge radnje slične prirode, radi se o mobingu.

Mobing je oblik diskriminacije koja za rezultat ima razaranje i uništenje ličnog, profesionalnog i društvenog integriteta osobe izložene mobingu. Počinioci mobinga nisu samo nadređene osobe, već je moguće da mobing vrše i kolegice žrtve mobinga. **Mobing se dešava samo na radnom mjestu. Mobing nije samo jedan događaj. Obično se radi o cijelom nizu događaja ili kontinuiranom pritisku na žrtvu mobinga.**

Osobama koje trpe **uznemiravanje, seksualno uznemiravanje i mobing savjetuje se da: vode dnevnik mobinga ili diskriminatornog ponašanja** u kojem će zapisivati događaje i arhivirati dokaze događaja u kojima su bile izložene ovakvim postupcima, zabilježiti eventualne svjedoke, prikupiti sve dokumente relevantne za slučaj (npr. pismeno obraćanje šefu, upravi, direktoru, njihov odgovor, različita rješenja, i sl.); **da o onome što se događa obavijeste osobu iz radne sredine u koju imaju povjerenja, sindikalnog povjerenika**. Žrtve mobinga mogu obavijestiti organizacije za zaštitu ljudskih prava, za ravnopravnost spolova, itd. o tome šta im se dešava.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, dostupan na: http://pzzapromjene.ba/media/1103/1-zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih_32_10.pdf;
- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender akcioni plan 2012–2017, dostupan na: <http://pzzapromjene.ba/media/1102/gender-akcioni-plan-bih-2012-2017.pdf>;
- Zakon o zaštiti od diskriminacije BiH, dostupan na: <http://antidiskriminacija.vasaprava.org/index.php/dokumenti/finish/2-bih-propisi/4-zakon-o-zabrani-diskriminacije-u-bih/>;
- Idžaković, Vukmanić, Vodič za NE/diskriminacija: Šta jeste a šta nije diskriminacija? Primjeri, uputstva, korisni savjeti, Prava za sve i ICVA (2013) dostupan na: <http://pzzapromjene.ba/media/1138/sta-jeste-a-sta-nije-diskr.pdf> ;
- Agencija za ravnopravnost spolova, informativni materijali o seksualnom uznemiravanju, dostupno na: http://arsbih.gov.ba/?page_id=84.

4.4. Zaštita žena od nasilja u privatnoj i javnoj sferi

4.4.1. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (2013) i RS (2012)

Novim **Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici FBiH** uređuje se zaštita od nasilja u porodici, definiše se pojam porodice, kao i nasilje u porodici, zaštitne mjere za počinioce nasilja kao i način i postupak njihovog izricanja. Prema Zakonu, nasilje u porodici čine radnje kojim član porodice nanosi **fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje takvim djelima** koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice.

Svi su obavezni prijaviti nasilje u porodici nadležnoj policijskoj upravi. U slučaju pritužbe na nepostupanje ili neprofesionalno postupanje policije, moguće je pokrenuti postupak odgovornosti putem interne kontrole koje imaju sve policijske uprave.

Policijska uprava dužna je za svaki prijavljeni slučaj nasilja izaći odmah na lice mjesta, te je dužna svaku osobu za koju postoje osnove sumnje da je počinila nasilje u porodici lišiti slobode i zadržati je uz ispunjavanje uslova iz Zakona o krivičnom postupku FBiH. Učinocima nasilja u porodici mogu se **izreći zaštitne mjere**: udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u stan, kuću ili neki drugi stambeni prostor; zabrana približavanja žrtvi nasilja; zabrana uznemiravanja i uhođenja osobe izložene nasilju; obavezan psihosocijalni tretman; obavezno liječenje od ovisnosti; privremeno lišenje slobode i zadržavanje.

Predmeti nasilja u porodici su hitni. Pristup nadležnom sudu je

besplatan za žrtve. Zahtjev za izricanje zaštitne mjere nadležnom sudu podnosi policijska uprava **u roku od 12 sati od saznanja za radnje nasilja**, a izuzetno, tužilaštvo kada za to postoje opravdani razlozi. **Nadležni sud dužan je u roku od 12 sati od prijema zahtjeva donijeti rješenje**, najkasnije 7 dana za mjere za koje je potrebno osigurati mišljenje vještaka. Centri za socijalni rad su dužni redovno pratiti izvršenje mjera, sačiniti i dostaviti nadležnom sudu izvještaj o njihovom izvršenju, predložiti prekid ili zamjenu. Policija je obavezna po saznanju o nepostupanju prema zaštitnim mjerama o tome odmah obavijestiti nadležan sud. Nepostupanje po izrečenim zaštitnim mjerama kažnjivo je novčanom kaznom u iznosu od 1.000 KM do 1.500 KM.

Žrtva nasilja u porodici ima pravo na osiguravanje osnovnih životnih potreba u pogledu neophodnog zdravstvenog, socijalnog i materijalnog zbrinjavanja i pravo na pravnu pomoć kod rješavanja socijalnog, ekonomskog i drugog statusa. Ova prava se ostvaruju prema propisima o pravu na zdravstvenu i socijalnu zaštitu i ostvarivanje pravne pomoći. Policija i centri dužni su, **uz prethodni pristanak žrtve, privremeno zbrinuti žrtvu nasilja u porodici u sigurnu kuću u trajanju od 6 mjeseci**; drugu odgovarajuću instituciju ili kod druge porodice ako centar ocijeni da je to povoljnije za žrtvu i uz saglasnost žrtve nasilja.

I novi **Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS** uređuje zaštitu od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, definira obaveze institucija koje osiguravaju zaštitu i podršku žrtvama, postupak zaštite žrtava, te prekršajne sankcije za učinioce ovog oblika nasilja. Žrtva ima zakonsko pravo na psihosocijalnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu, te besplatnu pravnu pomoć u skladu sa zakonima iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite te besplatne pravne pomoći.

Postupci u slučaju nasilja u porodici su hitni. Žrtve su oslobođene svih troškova postupka. Svi su obavezni prijaviti slučaj nasilja. Po prijemu prijave policija je dužna o tome obavijestiti centar za socijalni rad koji pruža socijalnu zaštitu i psihosocijalnu pomoć žrtvama te može donijeti rješenje o privremenom zbrinjavanju žrtve u sigurnu kuću. Zdravstvena ustanova zakonom je obavezna žrtvi omogućiti besplatan ljekarski pregled. Policija obavještava o slučaju i nadležnog tužioca koji, u skladu s okolnostima slučaja, naređuje istragu ili, podnosi zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka i/ili, podnosi prijedlog za izricanje hitne mjere zaštite sudu za prekršaje.

Sud može **izreći hitne mjere udaljenja učinioca nasilja iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora i/ili zabranu približavanja i kontaktiranja učinioca nasilja sa žrtvom nasilja u porodici**. Prijedlog za izricanje hitne mjere sudu može dostaviti policija, ovlašteni organ, tužilac ili oštećeno lice, a izriču se najkasnije u roku od 24 časa od prijema prijedloga, odnosno izvođenja učinioca nasilja u porodici pred sud. Prekršajne sankcije za zaštitu od nasilja u porodici su: novčana kazna za učinioca nasilja u porodici, odnosno lice koje ne postupi prema izrečenoj hitnoj mjeri zaštite i zaštitnoj mjeri; uslovna osuda; i zaštitne mjere (obavezan psihosocijalni tretman i obavezno liječenje od zavisnosti).

Pri pružanju podrške i zaštite ženama žrtvama rodno zasnovanog nasilja, koje podrazumijeva nasilje u porodici, trgovinu ženama, silovanje, rodoskrvnuće itd, aktivistkinje se koriste različitim načinima i metodama, a neke od njih su:

- pružanje osnovnih informacija i podrške žrtvama nasilja putem SOS-telefona;
- smještaj u sigurne kuće koje osiguravaju pristup pravima na veliki broj usluga ženama žrtvama nasilja i njihovoj djeci;

- besplatna pravna pomoć i zastupanje;
- informisanje žena ili zajednica o njihovim pravima i mehanizmima zaštite;
- upućivanje na odgovarajuće državne institucije gdje mogu ostvariti zaštitu;
- psihosocijalna pomoć i savjetovanje;
- programi dodatnog obrazovanja, prekvalifikacije i ekonomske podrške žrtvama nasilja;
- pratiti postupanja nadležnih institucija za zaštitu od nasilja prema ženama i ukazivati na propuste i kršenja;
- zagovarati izmjene i dopune zakona i politika koje tretiraju rodno zasnovano nasilje prema ženama, usaglašavanje zakona na nivou BiH kako bi se osigurao jednak pristup pravima i podršci za žrtve rodno zasnovanog nasilja;
- podizati javnu svijest o rodnoj ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju;
- korištenje umjetnosti i novih tehnologija za ukazivanje na postojanje problema, ali i mogućih rješenja.

Ovo nije potpuna lista mogućnosti za djelovanje protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama. Ako i vi imate neke ideje za djelovanje protiv bilo kojeg oblika nasilja nad ženama, molimo vas da nas kontaktirate putem web stranice Ženske mreže BiH ili putem našeg facebook profila.

4.4.2. Krivično zakonodavstvo

Krivični zakoni propisuju krivično djelo nasilja u porodici (Krivični zakon FBiH, član 222., Krivični zakon RS, član 208.) te novčanu odnosno kaznu zatvora do dvije odnosno tri godine. Propisuje se i nekoliko različitih oblika izvršenja ovog djela npr. nasilje sa smrtnim ishodom, ponovljeno nasilje, i sl. Ovakva djela kažnjiva su kaznom zatvora od tri mjeseca do 15 godina, odnosno od 21 do 45 godina ukoliko se radilo o nasilju u porodici koje je rezultiralo smrću žrtve. U praksi najčešće se izriču uslovne osude, a manje novčane kazne ili kazne zatvora. Osim ovih sankcija, sudovi također počiniocu mogu izreći jednu ili više sigurnosnih mjera, kao što je obavezno psihijatrijsko liječenje, obavezno liječenje ovisnosti, zabrana obavljanja određenog poziva, zanimanja ili aktivnosti, zabrana upravljanja prijevoznim sredstvom i lišenje predmeta (ICVA i Zemlja djece, 2014, str. 16).

Svim zakonima o krivičnom postupku propisuje se da žrtve krivičnih djela, uključujući nasilje u porodici, imaju pravo podnijeti imovinskopravni zahtjev, koji se može odnositi **“na naknadu štete, povrat stvari ili poništavanje određenog pravnog posla”** (ICVA i Zemlja djece, 2014, str. 17).

S krivičnim djelom nasilja u porodici povezana su krivična djela protiv života i tijela, i to krivično djelo **“teška tjelesna ozljeda”** počinjena prema bračnom partneru ili osobi u izvanbračnoj zajednici ili roditelju svog djeteta s kojim ne živi u zajednici. Krivično djelo **“rodoskrnuće”** je takođe neposredno povezano s nasiljem nad ženama, a počinitelji su otac, brat, djed i/ili očuh. U praksi se procesuiru vrlo malo ovih krivičnih djela zbog pritiska na žrtvu od strane članova porodice jer se pokretanjem postupka sramoti porodica, smanjuju mogućnosti udaje, itd. (ICVA i Zemlja djece, 2014, str. 17).

Krivično djelo **“silovanje”** jedan je od najtežih oblika nasilja nad ženama i obuhvata slučajeve silovanja u braku. Silovanje u braku nije rijetka pojava, ali se rijetko procesuiraju jer je teško dokazivo na sudu. Žene često nisu ni svjesne da su žrtve silovanja u braku zbog sveprisutnog tradicionalnog shvatanja o odnosu moći muškarca prema ženi naročito u bračnoj zajednici. (ICVA i Zemlja djece, 2014, str. 17). Krivični zakoni zabranjuju još i **“spolni odnošaj zloupotrebom položaja”**, **“prinudu na spolni odnošaj”**, **“spolni odnošaj sa djetetom”**, **“izvanbračnu zajednicu s mlađim maloljetnikom”**, **“trgovinu ljudima”**, riječ je o djelima čije su najčešće žrtve djevojčice i žene.

Ovdje treba ukazati na to da se za gorenavedena djela nasilja nad ženama često izriču minimalne zakonom predviđene kazne, da su žrtve izložene dodatnom preživljavanju nasilja tokom sudskog procesa, da još uvijek nemamo adekvatne programe zaštite i rehabilitacije žrtava za neke oblike nasilja nad ženama (npr. silovanja), čemu treba dodati i senzacionalistički pristup medija ovakvim slučajevima, što su neki od razloga zašto se žene teško odlučuju da prijave nasilje koje su preživjele. Entitetske krivične zakone i zakone o zaštiti od nasilja u porodici treba normativno i praktično međusobno usaglasiti, kao i s odredbama Istanbulske konvencije o kojoj je ranije bilo više riječi.

ZA DODATNO ČITANJE:

- Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici FBiH (2013–2017), dostupno na: http://www.fotoart.ba/gc_userfiles/file/Strategija_za_prevenciju_i_borbu_protiv_nasilja_2013_2017%20%20-%20BOS.pdf;
- Strategija za borbu protiv nasilja u porodici RS do 2013., dostupno na: <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Strategija%20za%20borbu%20protiv%20nasilja%20u%20porodici%20u%20Republici%20Srpskoj%20%20do%202013.%20godine,%20latinica.pdf>;

- Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Prednacrt okvirne strategije za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH za period 2014–2018, dostupno na: http://www.1325.arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/NACRT_STRATEGIJA_CAHVIO.pdf.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (2013), dostupan na <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2013/zakoni/9.html>;
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS (2012), dostupan na https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_zastiti_od_nasilja_u_porodici_RS.pdf;
- Ključni resursi za prevenciju i zaštitu od nasilja na osnovu spola i nasilja u porodici, Agencija za ravnopravnost spolova, (online resursi), dostupno na <http://arsbih.gov.ba/?p=218>
- Petrić A. i Radončić Dž., Izvještaj i analiza praćenja krivičnih postupaka u oblasti rodno zasnovanog nasilja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, (2014), Centar za pravnu pomoć ženama (Zenica) i Fondacija Udružene žene (Banja Luka), dostupno na: <http://www.unitedwomenbl.org/images/stories/docs/analiza%20praenja%20krivinih%20postupaka%20u%20oblasti%20rodno%20zasnovanog%20nasilja%20u%20rs%20i%20fbih.pdf>;
- Izvještaj: Da li su žene u BiH zaštićene od diskriminacije? u obrazovanju, socijalnoj zaštiti, zdravstvenoj zaštiti, na radu – Imamo zakone, mehanizme, ali ne i zaštitu. Zašto?, (februar, 2014), (Inicijativa i civilna akcija/ICVA i Zemlja djece), dostupno na: <http://icva-bh.org/userimages/Da%20li%20su%20zene%20u%20BiH%20zasticene%20od%20diskriminacije.pdf>.

4.4.3. Porodiljsko odsustvo i naknada

Entitetski zakoni o radu predviđaju da za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta žena ima pravo na porodiljsko odsustvo, te da za vrijeme korištenja porodiljskog odsustva zaposlenica ima pravo na naknadu plaće, u skladu sa zakonom. Nadalje, zakoni o radu predviđaju trajanje porodiljskog odsustva od godinu dana. Obim i način ostvarivanja porodiljskih naknada u FBiH regulisan je federalnim i kantonalnim zakonima o osnovama socijalne zaštite, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica s djecom.

Žena ima pravo na: naknadu umjesto plaće za vrijeme dok odsustvuje s posla radi trudnoće, porođaja i njege djeteta; zatim novčanu pomoć za vrijeme trudnoće i porođaja žene-majke koja nije u radnom odnosu; kao i neka dr. prava kao što je to jednokratna pomoć za opremu novorođenog djeteta, pomoć u prehrani djeteta do šest mjeseci i dodatna ishrana za majke-dojilje.

Uslovi, način, postupak, organi i finansiranje gorenavedenih utvrđenih prava bliže se određuju propisom kantona. Ovo podrazumijeva istovremeno postojanje 10 različitih sistema porodiljskih naknada i drugih prava iz oblasti zaštite porodica s djecom koji su uslovljeni ekonomskom moći kantona. U nekim kantonima kao što je Hercegovačko-neretvanski već godinama nije moguće ostvariti pravo na porodiljsko odsustvo i naknadu jer nema odgovarajućeg zakona i budžeta za primjenu ovog prava. Obim prava i visina porodiljne naknade porodilje nisu jednaki na cijelom području BiH ili entiteta. Ostvarivanje prava na porodiljsko odsustvo, njegovo trajanje, i dr. srodna pitanja također se razlikuju u odnosu na to da li porodilja radi u administraciji, javnim ili privatnim preduzećima. Ostvarivanje prava na roditeljsko odsustvo, odnosno pravo muškarca da uzme odsustvo radi brige o novorođenom djetetu

nakon obaveznog porodiljskog odsustva izuzetno je otežano različitim pravnim prazninama i nejasnoćama.

U RS je formiran Javni fond dječije zaštite koji refundira porodiljske naknade koje obračunava i isplaćuje poslodavac. Pravo na porodiljske naknade i druga srodna prava regulisana su Zakonom o dječijoj zaštiti RS. Naknada je u iznosu prosječne neto plate utvrđene Zakonom o radu RS i ne može biti veća od visine neto osnovice plate na koju su plaćeni doprinosi u posljednja tri mjeseca prije otpočinjanja porodiljskog odsustva. Ovo osigurava ujednačenost naknada na cijeloj teritoriji RS te olakšava ostvarivanje roditeljskog odsustva radi brige o novorođenom djetetu za muškarce. Istovremeno, nije stimulatивно za žene koje ostvaruju veće plaće od prosjeka, ili koje rade kod poslodavaca zbog problema sa refundiranjem iznosa poslodavcima od strane Javnog fonda.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Zakon o dječijoj zaštiti RS: <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakon%20o%20djecijoj%20zastiti.pdf>;
- Javni fond dječije zaštite: <http://www.jfdz.org/index.html>;
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom FBiH: http://fmrsp.gov.ba/s/index.php?option=com_content&task=view&id=61&Itemid=61;
- Izvještaj: Da li su žene u BiH zaštićene od diskriminacije? u obrazovanju, socijalnoj zaštiti, zdravstvenoj zaštiti, na radu □ Imamo zakone, mehanizme, ali ne i zaštitu. Zašto?, (februar, 2014) (Inicijativa i civilna akcija/ICVA i Zemlja djece), dostupno na: <http://icva-bh.org/userimages/Da%20li%20su%20zene%20u%20BiH%20zasticene%20od%20diskriminacije.pdf>.

4.4.4. Razvod, izdržavanje i podjela imovine

4.4.4.1. Razvod braka

Razvod braka i druga prava uključujući pravo na alimentaciju, podjelu bračne stečevine itd. regulisana su entitetskim porodičnim zakonima.

Zakonski brak prestaje smrću bračnog partnera, proglašenjem nestalog bračnog partnera umrlim, poništenjem i razvodom braka. Brak prestaje razvodom **samo u sudskom postupku kada sud donese presudu o razvodu braka i presuda postane pravomoćna.**

Bračni partner može tražiti razvod braka **ako su bračni odnosi teško i trajno poremećeni.** Razvod braka može se zahtijevati tužbom ili zahtjevom za sporazumni razvod braka. U Porodičnom zakonu RS tužbu za razvod braka ne može tražiti muškarac u vrijeme trudnoće supruge i do jedne godine života zajedničkog djeteta (član 52. stav 2., Porodični zakon RS). Istovremeno, bračni supružnici koji imaju zajedničku maloljetnu ili usvojenu djecu, ili djecu nad kojom je produženo roditeljsko pravo, **mogu podnijeti zajednički prijedlog da se razvede njihov brak, ako su bračni odnosi teško i trajno poremećeni, usljed čega je zajednički život postao nepodnošljiv** (član 54., Porodični zakon RS).

Sud će razvesti brak po **zahtjevu za sporazumni razvod braka:**

- ako je od sklapanja braka proteklo najmanje šest mjeseci;
- te u slučaju da imaju malodobno dijete, **ako postoji sporazum bračnih partnera, sklopljen u postupku posredovanja,** o: ostvarivanju roditeljskog staranja, izdržavanju djeteta, uslovima i načinu održavanja ličnih odnosa i neposrednih kontakata djeteta s roditeljem koji ne ostvaruje roditeljsko staranje i izdržavanju bračnog partnera.

Postupak posredovanja je obavezan za bračne drugove koji imaju djecu nad kojom ostvaruju roditeljsko staranje, kao i za vrijeme trudnoće žene. Zahtjev za posredovanje se podnosi fizičkom i pravnom licu ovlaštenom za posredovanje. Federalni ministar rada i socijalne politike u roku propisuje uslove koje mora ispuniti pravna ili fizička osoba koja vrši posredovanje, vrši izbor fizičkog i/ili pravnog lica koje može provoditi posredovanje. Lista osoba koje vrše posredovanje nalazi se u Federalnom ministarstvu pravde.

Oba bračna partnera na osnovu zahtjeva za posredovanje moraju lično pristupiti i učestvovati u postupku posredovanja u kojem nastoje "ukloniti uzroke koji su doveli do poremećaja bračnih odnosa i izmiriti bračne partnere". Ako se oba bračna partnera ne odazovu na poziv da učestvuju u postupku posredovanja, a ne opravdaju svoj izostanak, ovaj postupak će se obustaviti. Istovremeno zbog obustave postupka mirenja neće biti moguće pokrenuti postupak razvoda braka na sudu. **Izuzetno, postupak se neće obustaviti u slučaju izostanka bračnog partnera koji se nasilnički ponaša prema drugom bračnom partneru.**

Ako se u postupku posredovanja bračni partneri ne izmire, ovlaštena osoba nastojat će da se oni sporazumiju o tome s kim će živjeti njihovo maloljetno dijete ili dijete nad kojim se ostvaruje roditeljsko staranje nakon punoljetstva, o njegovim ličnim odnosima s roditeljem s kojim neće živjeti, o njegovom izdržavanju i o ostalim sadržajima roditeljskog staranja. Ako se takav sporazum ne postigne ili postignuti sporazum ne odgovara interesima djeteta, **organ starateljstva će na zahtjev ovlaštene osobe ili po službenoj** dužnosti odlučiti o pitanjima koja se tiču roditeljskog staranja i drugih prava. **Ovakva odluka važi do sudske odluke o razvodu braka.**

U Porodičnom zakonu RS umjesto posredovanja postoji **obaveza mirenja za supružnike koji imaju zajedničku maloljetnu djecu koja se provodi u centrima za socijalni rad**. Na ročištu za pokušaj mirenja centar pokušava da izmiri supružnike, a po potrebi preporučuje im da se obrate savjetovalištim ili drugim ustanovama koje im mogu dati potreban savjet. Postupak će se obustaviti ako se pozivu nisu odazvala oba bračna supružnika ili onaj bračni supružnik koji namjerava podnijeti tužbu za razvod braka. Obustava postupka mirenja onemogućava razvod braka. Ukoliko se supružnici u postupku mirenja pred organom starateljstva ne izmire, mogu podnijeti tužbu, odnosno zajednički prijedlog za razvod braka, sa zapisnikom o neuspjelom pokušaju mirenja, u roku od šest mjeseci od dana prijema zapisnika o ishodu postupka mirenja.

4.4.4.2. Pravo na izdržavanje

Bračni partner koji nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine, a nesposoban je za rad ili se ne može zaposliti, ima pravo na izdržavanje od svog bračnog partnera srazmjerno njegovim mogućnostima.

Zahtjev za izdržavanje bračni partner može postaviti tokom sudske rasprave o razvodu ili poništenju braka. Izuzetno, bivši bračni partner može posebnom tužbom u roku od jedne godine tražiti izdržavanje. Pravo na izdržavanje prestaje ako izdržavani razvedeni bračni partner, ili bračni partner iz poništenog braka sklopi novi brak, ili zasnuje vanbračnu zajednicu, ili postane nedostojan tog prava, ili prestanu da postoje uslovi potrebni za ostvarivanje prava na izdržavanje.

Vanbračni partner ima pravo na izdržavanje od drugog vanbračnog partnera nakon prestanka vanbračne zajednice, ako je trajala tri godine i duže (RS), odnosno kraće od tri godine ako imaju zajedničko vanbračno dijete (F BiH), pod istim uslovima kao i bračni ili bivši bračni partner. Tužba za izdržavanje vanbračnog partnera mora se podnijeti u roku od jedne godine od prestanka vanbračne zajednice. Otac vanbračnog djeteta dužan je, srazmjerno svojim mogućnostima, izdržavati majku svog djeteta za vrijeme od tri mjeseca prije porođaja i jednu godinu nakon porođaja, ako se majka stara o djetetu, a nema dovoljno sredstava za život.

Roditelj koji ne ostvaruje roditeljsko staranje, ili kojem je ograničeno ili oduzeto roditeljsko staranje, ne oslobađa se dužnosti izdržavanja djeteta. Dakle, otac je obavezan učestvovati u izdržavanju svoje djece bez obzira na to da li dijete živi s njegovom bivšom bračnom ili vanbračnom suprugom.

Sud će po službenoj dužnosti odlučiti o izdržavanju djece kada odlučuje o povjeravanju djece na zaštitu i vaspitanje jednom od roditelja. U sporovima o izdržavanju maloljetne ili punoljetne djece nad kojom je produženo roditeljsko pravo, sud može odrediti privremene mjere radi osiguranja davanja izdržavanja iz zakona o parničnom postupku npr. zabrana **otuđivanja, sakrivanja, opterećivanja ili raspolaganja određenom imovinom koja se bilježi** u odgovarajućim javnim registrima; čuvanje imovine polaganjem u depozit suda ako je to moguće ili predajom u posjed trećoj osobi, itd.

4.4.4.3. Podjela bračne ili vanbračne imovine

Bračnu stečevinu čini imovina koju su bračni partneri stekli radom za vrijeme trajanja bračne zajednice, kao i prihodi iz te imovine. **Bračni partneri su u jednakim dijelovima suvlasnici u bračnoj stečevini ako nisu drukčije ugovorili** tzv. bračnim ugovorom. Ukoliko je u zemljišne knjige kao vlasnik stečevine upisan jedan bračni partner, drugi bračni partner može zahtijevati ispravku upisa, u skladu sa zakonom o zemljišnim knjigama.

Podjela bračne stečevine vrši se ugovorom bračnih partnera. Ako taj ugovor nije zaključen, **sud će izvršiti podjelu stečevine na zahtjev bračnih partnera ili povjerioca bračnog partnera, kako tokom tako i nakon prestanka braka.** Bračni partner kojem je povjereno čuvanje i odgoj djeteta dobit će pri podjeli bračne stečevine pored njegovog dijela i stvari koje su namijenjene neposrednoj upotrebi djeteta. Imovina koju su **vanbračni partneri stekli radom u vanbračnoj zajednici** smatra se njihovom vanbračnom stečevinom i kod podjele se primjenjuju odredbe Porodičnog zakona FBiH/RS o bračnoj stečevini odnosno diobi zajedničke imovine bračnih supružnika.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Porodični zakon FBiH: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/porodicni_zakon_Federacije_BiH.pdf;
- Porodični zakon RS: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/porodicni_zakon_RS.pdf;
- Homarac A., Pravni vodič kroz socijalna i porodična prava u Kantonu Sarajevo (2014), Fondacija lokalne demokratije;
- Homarac A. i Mujezinović J., Vodič kroz prava u Kantonu Sarajevo (2011), Fondacija lokalne demokratije: <http://www.fld.ba/upload/>

documents/publikacije/bilten12.pdf;

- Homarac A., Mujezinović J. i Deljković I., Analiza pravnih propisa u Bosni i Hercegovini iz oblasti: Socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom; Zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja; Obrazovanja; Ljudskih prava i diskriminacije (2012), Fondacija lokalne demokratije: <http://www.fld.ba/upload/documents/publikacije/1%20bilten19.pdf>.

4.5. Pravo na žensku političku participaciju (Izborni zakon)

Izborni zakon BiH je značajan za participaciju žena u političkom životu, naročito njihovom ravnopravnom pristupu izbornim listama. Posljednjim izmjenama iz 2013. Izborni zakon BiH je usklađen s odredbama ZoRS, a naročito član 4.19 stav (4) koji predviđa da će svaka kandidacijska lista uključivati kandidate muškog i ženskog spola koji su ravnopravno zastupljeni. Ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen s najmanje od 40% od ukupnog broja kandidata na listi. Ovo je tzv. **rodna kvota**.

Dosadašnja primjena tzv. **rodne kvote** na izbornim listama je funkcionisala, te su političke stranke uglavnom poštovale ovo pravilo. Treba spomenuti i član 7. stav (3) tačka c) Zakona o finansiranju političkih stranaka u BiH koji predviđa da će se iz budžeta BiH i međunarodnih obaveza BiH izdvajati sredstva za finansiranje političkih partija, odnosno koalicija političkih partija zastupljenih u Parlamentarnoj skupštini BiH, od čega će se 10% od ukupnog iznosa raspoređivati parlamentarnim grupama srazmjerno broju poslaničkih, odnosno delegatskih mjesta koja pripadaju manje zastupljenom spolu.

5. TIJELA ZA ZAŠTITU ŽENSKIH PRAVA U BIH

5.1. Agencija za ravnopravnost spolova u BiH i entitetski gender centri

Malo je poznat i slabo korišten mehanizam iz ZoRS koji predviđa obavezu Agencije za ravnopravnost spolova i entitetskih gender centara (mehanizama za rodnu ravnopravnost) da prema Jedinstvenim pravilima za primanje i obrađivanje zahtjeva za ispitivanje povreda ZoRS provode postupak ispitivanja neprimjene i kršenja prava iz ovog zakona.

Mehanizmi za rodnu ravnopravnost prate i ispituju povrede odredbi ZoRS prema Jedinstvenim pravilima (Agencija, 2012). Jedinstvenim pravilima se uređuju: postupak primanja i obrade zahtjeva za ispitivanje povreda. Postupak ispitivanja povrede može da **pokrene svaka osoba ili grupa osoba koja smatra da su joj aktom, radnjom ili nepostupanjem organa ili pravnog lica povrijeđena ljudska prava zagantovana ZoRS** i to u pravilu nakon što nastupi povreda Zakona.

Podnesak se podnosi poštom ili lično na adresu mehanizama za rodnu ravnopravnost. Podnesak se u pravilu podnosi na **Obrascu** koji je sastavni dio Pravila (u sekciji **Za više informacija**, koja slijedi nakon ovog dijela dokumenta, nalaze se linkovi za pristup Pravilima i Obrascu). Ovaj postupak se koristi ukoliko je povreda ZoRS učinjena od strane **organa državne uprave, fizičkih i pravnih lica u institucijama, organima i organizacijama BiH**. Entitetskim gender centrima se ulaže podnesak u slučaju kada je povreda učinjena od organa uprave, fizičkih i pravnih lica u institucijama, organima i organizacijama entiteta na području tog entiteta.

Podneskom se **zahtijeva da se utvrdi povreda prava iz ZoRS odnosno garantovane ravnopravnosti spolova u svim oblastima**, odnosno utvrđivanje povrede prava u drugim oblastima koja nisu posebno istaknuta u ZoRS, ali su garantovana međunarodnim konvencijama i dokumentima koje je BiH ratifikovala (npr. prava garantovana Općim preporukama UN Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena).

Podnesak podliježe tzv. **prethodnom ispitivanju** u kojem se utvrđuje urednost i prihvatljivost podneska. Nakon što se podnesak uzme u razmatranje, Agencija ili gender centar mogu odlučiti da:

- spor riješe **mirnim putem** po osnovu zakona o medijaciji u BiH;
- **upoznaju stranke o zakonskim mogućnostima** npr. tužbama za zaštitu od diskriminacije;
- **preduzmu ispitivanje podneska i utvrđivanje povreda ZoRS** – nadležni organi vlasti i državne institucije, poslodavci, te dr. pravne i fizičke osobe dužnesu pružiti sve informacije i omogućiti uvid u relevantnu dokumentaciju na zahtjev Agencije ili gender centara u postupku ispitivanja;
- **davanje preporuka nadležnim tijelima vlasti** kako da postupe i isprave nastalu povredu ZoRS.

5.2. Institucija ombudsmena za ljudska prava u BiH

ZZD je imenovao **Instituciju ombudsmena za ljudska prava u BiH** (Ombudsmen), kao centralnu instituciju za zaštitu od diskriminacije. Žrtva diskriminacije se može direktno obratiti ombudsmenima odlaskom u neki od njihovih ureda te popunjavanjem posebnog formulara Žalbe koji je dostupan na web-stranici ombudsmena. Popunjen formular žalbe

dostavlja se putem pošte, faksa, e-maila ili lično u jedan od ureda ove institucije. Ombudsmeni pružaju pomoć u popunjavanju formulara ili daju potrebna obavještenja o pravima i obavezama, te mogućnostima sudske i druge zaštite osobama koje su dostavile žalbu po osnovu diskriminacije.

Ombudsmeni mogu otvoriti postupak istrage, zatražiti od bilo kojeg pravnog ili fizičkog lica podatke i izjašnjenje o žalbi žrtve diskriminacije. Ombudsmeni izdaju preporuke koje nisu pravno obavezujuće. Međutim, nepostupanje pravnog ili fizičkog lica prema preporukama ombudsmena kažnjivo je novčanom kaznom (član 19. stav 4., ZZD). Postupci pred ombudsmenima nisu opterećeni plaćanjem sudskih taksi i troškova.

U sekciji Za više informacija, koja slijedi nakon ovog dijela dokumenta, nalaze se linkovi za pristup obrascu Žalbe kojim se pokreće postupak istrage u Instituciji ombudsmena.

5.3. Sudovi

Svako ko je diskriminiran po osnovu spola može se za **zaštitu obratiti općinskom ili osnovnom sudu**. Žrtva diskriminacije po osnovu spola ili osoba kojoj je diskriminacijom povrijeđeno neko pravo predviđeno ZoRS može tražiti zaštitu tog prava u redovnom sudskom postupku, a može tražiti i zaštitu u posebnom postupku za zaštitu od diskriminacije u skladu sa ZZD. U oba slučaja žrtva ima pravo na naknadu materijalne i nematerijalne štete.

Posebnost postupka prema ZZD je da predviđa **tzv. prenošenje tereta dokazivanja**, što znači da **diskriminaciju ne dokazuje žrtva već onaj koji je počinio diskriminaciju**. Žrtva treba navesti činjenice

potkrepljujući tvrdnju da se radi o diskriminaciji. Sudski postupak zahtijeva poznavanje prava i postupka te se žrtvama diskriminacije predlaže da zatraže pravnu pomoć od advokata ili organizacija koje pružaju besplatnu pravnu pomoć. ZZD predviđa kolektivne tužbe (grupa lica koja traže zaštitu od diskriminacije) te učešće trećih lica (npr. NVO) u postupcima.

Važno je poštovanje rokova od 3 mjeseca po saznanju o slučaju diskriminacije odnosno najduže godinu dana nakon diskriminatorskog događaja. Sudski postupak je hitan.

5.4. Tužilaštva

Zakonima o tužilaštvima, krivičnim zakonima, zakonima o krivičnom postupku i dr. propisima određena je odgovornost tužilaštava za pokretanje postupaka za krivična djela kao što su različiti oblici nasilja protiv žena, izbjegavanje izdržavanja, povreda prava iz radnog odnosa (npr. slučajevi kršenja prava u vezi s pravom na porodijsko odsustvo i dr. prava žena), itd. kao i nadležnosti za pokretanje postupka s obzirom na teritorij koja pojedina tužilaštva pokrivaju, npr. kantonalna, federalno, odnosno okružna, republička te tužilaštvo na nivou BiH i Brčko distrikta BiH.

Tužilaštvo će pokrenuti postupak (otvoriti istragu) po saznanju o počinjenju krivičnog djela, odnosno kada postoje osnove sumnje da je počinjeno krivično djelo. Policija je obavezna obavijestiti tužilaštvo o saznanju da je počinjeno krivično djelo. **Također, svaka osoba ima pravo i obavezu prijaviti izvršenje krivičnog djela ukoliko ima saznanja o njemu, jer i neprijavlivanje krivičnog djela također predstavlja krivično djelo.** Na osnovu prijave policije tužilaštvo nakon utvrđivanja osnova sumnje otvara i vodi istragu, koja može rezultirati podizanjem

optužnice koja se dostavlja sudu na potvrđivanje i dalje procesuiranje.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV), odnosno Ured disciplinskog tužioca, ima nadležnost da prima pritužbe protiv sudija i tužilaca, vodi disciplinske postupke, utvrđuje disciplinsku odgovornost i izriče disciplinske mjere sudijama i tužiocima u vezi s navodima koji se tiču povreda njihove dužnosti kao sudija ili tužilaca (npr. povreda dužnosti, neprofesionalno ponašanje ili nesposobnosti, i sl.). Postupak se pokreće popunjavanjem Obrasca za ulaganje pritužbe dostupnog na stranici VSTV i slanje pritužbe putem e-maila.

5.5. Druga tijela za zaštitu rodne ravnopravnosti

Sva zakonodavna tijela u BiH (Parlamentarna skupština BiH, Parlament FBiH; Narodna skupština RS; skupštine kantona;) imaju tzv. radna tijela, **odbore ili komisije**, koje u svojoj nadležnosti imaju pitanja ravnopravnosti spolova (npr. Komisija za ravnopravnost spolova ili Odbor jednakih mogućnosti). Kao poseban način organizovanja žena članica parlamenta formiran je Klub parlamentarki Zastupničkog doma Parlamenta Federacije BiH kao stalno radno tijelo ovog zakonodavnog tijela.

Radna tijela mogu djelovati kroz sjednice, tematske sjednice, javna saslušanja. Sve češće sarađuju s aktivistkinjama i stručnjakinjama iz nevladinih organizacija. Radna tijela raspravljaju nacрте zakona koji su na dnevnom redu parlamenta sa stanovišta rodne ravnopravnosti odnosno prava žena, mogu biti predlagači zakona, te usvajaju zaključke koji se upućuju domovima parlamenata čijim su sastavnim dijelom. Mogu značajno uticati na donošenje zakona.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Agencija za ravnopravnosti spolova BiH: <http://arsbih.gov.ba/>;
- Jedinствена pravila za primanje i obrađivanje zahtjeva za ispitivanje povreda Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, dostupno na: http://arsbih.w1.daj.ba/wp-content/uploads/2014/02/120608_JP_B_FV.pdf;
- Obrazac zahtjeva za ispitivanje povreda Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, dostupno na: http://arsbih.gov.ba/?page_id=1062;
- Gender centar Vlade RS dostupno na: <http://www.ravnopravno.com/index.html>;
- Gender centar Vlade FBiH dostupno na: www.gcfbih.gov.ba ;
- Institucija ombudsmena za ljudska prava u BiH: <http://www.ombudsmen.gov.ba/Jezik.aspx>;
- Hogić N., Pravosudni sistem u Bosni i Hercegovini (2014), Fondacija za razvoj medija i civilnog društva "Mediacentar", Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH i Udruženje sudija u BiH, dostupno na: http://www.mrezapravde.ba/kviz/files/pravosudni_sistemi_u_bih.pdf;
- Visoko sudsko i tužilačko vijeće, Ured disciplinskog tužioca, Obrazac za ulaganje pritužbe dostupan na: <http://www.hjpc.ba/dc/?cid=2315,2,1>.

6. POJMOVNIK ŽENSKIH PRAVA

Diskriminacija je “svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života” (ZZD).

Diskriminacija žena označava “svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima za posljedicu ili cilj da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena” (CEDAW).

Diskriminacija po osnovu spola je “svako stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba zasnovano na spolu zbog kojeg se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda” (ZoRS). Nasuprot diskriminaciji po osnovu spola su **jednake mogućnosti svih osoba bez obzira na spol** što podrazumijeva odsustvo prepreka za ekonomsko, političko i društveno učešće po osnovu spola” (ZoRS).

Nasilje nad ženama “označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do, fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede odnosno patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu” (Istanbulska konvencija).

Nasilje u porodici “označava svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dođe u porodici ili domaćinstvu odnosno između bivših odnosno sadašnjih supružnika odnosno partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio domaćinstvo sa žrtvom” (Istanbulska konvencija).

Rod (gender) “označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce” (Istanbulska konvencija).

Rodna jednakost (*gender equity*) – jednakost između muškaraca i žena podrazumijeva jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti. Jednakost ne promoviše identičnost muškaraca i žena, već uvažava njihovo pravo na različitost.

Rodna ravnopravnost (*gender equality*) – ravnopravna vidljivost, osposobljenost i učešće spolova u svim vidovima javnog i privatnog života, slobodu i mogućnost za ravnopravno učešće u porodici, zajednici, društvu, institucijama bez ograničenja rodnim ulogama, te da od tih aktivnosti spolovi ravnopravno dijele dobrobiti. Ravnopravnost spolova je u suprotnosti s neravnopravnošću spolova, a ne s različitošću spolova.

Ravnopravnost spolova (ravnopravnost muškaraca i žena) “znači da su osobe muškog i ženskog spola jednako prisutne u svim područjima

javnog i privatnog života, da imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata” (ZoRS).

Ravnopravan tretman “svih osoba muškog i ženskog spola podrazumijeva osiguranje odsustva diskriminacije po osnovu spola” (ZoRS).

Rodno odgovorno budžetiranje (gender budžetiranje) – svaki budžet koji u svoje planiranje, izradu i provedbu uključuje spol/rod npr. kroz provjeru zastupljenosti ženskih/rodnih perspektiva u budžetima, procjenu uticaja budžeta na žene, itd. vodeći računa o prestrukturiranju troškova u budžetima kako bi se promovirala ravnopravnost spolova. Podrazumijeva pravedniju preraspodjelu postojećih finansijskih sredstava za potrebe muškaraca i žena.

Rodno osjetljiv jezik je odgovor na uočenu diskriminaciju žena u jeziku/govoru npr. od upotrebe seksizama koji prenose duboko ukorijenjene predrasude o ženama do potpune isključenosti žena ili ženskog roda u jeziku/govoru npr. sporovi oko korištenja imenica u ženskom rodu (sekretar parlamenta/sekretarica parlamenta) ili, nepostojanja ženskog roda za pojedina zanimanja u službeno prihvaćenoj nomenklaturi zanimanja ili, insistiranja na upotrebi termina gospođica za neudate žene dok se istovremeno neženja ne koristi za neoženjenog muškarca u službenim prilikama. Rodno osjetljivi jezik proizlazi iz potrebe da se koristi i stvara jezik koji ne diskriminira žene. **“Diskriminacija u jeziku** postoji kada se koristi isključivo jedan gramatički rod kao generički pojam” (ZoRS).

Rodno zasnovano nasilje nad ženama “označava nasilje koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno utiče na (pogađa) žene” (Istanbulska konvencija).

Rodne (gender) kvote su jedna od mjera za borbu protiv rezultata postojeće, uočene diskriminacije žena. Najčešće se radi o obaveznom broju žena (kvoti) kojom se povećava učešće žena u politici jer žene nisu jednake u pristupu politici (izbornim listama, upravnim organima političkih partija, izvršnoj, sudskoj i zakonodavnoj vlasti, javnim preduzećima, itd.). Generalno se smatra da je najniža potrebna kvota 30%, a da bi idealna bila 50% odnosno, da broj žena u strukturama vlasti treba biti u skladu sa spolnom strukturom stanovništva neke države.

Spol su biološki uvjetovane karakteristike ljudskih bića (hromosomi, reproduktivni organi, građa tijela) na osnovu kojih se razlikuju muškarci i žene. Spol nije isto što i rod. **Rod (gender)** je mnogo širi pojam. Razlikovanje muškaraca i žena po osnovu spola samo je početna tačka društvene podjele koja se prvenstveno zasniva na reproduktivnoj ulozi žene i stereotipno određenim podjelama ili rodnim ulogama muškaraca i žena u porodici a zatim u društvu, što dalje vodi ka podjeli rada na osnovu spola, diskriminaciji i nasilju na osnovu pola.

Seksualno uznemiravanje je "svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje" (ZoRS).

Feminizam – organizovano djelovanje i razvijanje teorija koje ukazuju na potlačenost žena i nastojanje da se takav marginalizovan položaj prevaziđe i ostvari ravnopravnost žena i muškaraca. **Feministkinje/feministi** su pojedinke/pojedinci koje se na različite načine bave problemima diskriminacije žena u društvu, od upozoravanja na probleme nejednakosti po spolu/rodu, teorijskog aspekta ženske tematike do izravnog djelovanja

u feminističkim/aktivističkim inicijativama i pokretima.

Gender (institucionalni) mehanizmi – različite institucije i mjere koje one provode usmjerene na unapređenje jednakosti žena i muškaraca u društvu. Tako npr. za primjenu ZoRS i mjera za unapređenje ravnopravnosti spolova su na različitim nivoima vlasti formirani Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar FBiH i Gender centar RS, u parlamentima i skupštinama formirane su komisije za ravnopravnost spolova, itd. I pored toga na primjenu i poštovanje ZoRS obavezne su sve institucije, ali i sva pravna i fizička lica. Institucionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova “predstavljaju tijela i osobe koje uspostavljaju nadležni zakonodavni, izvršni i organi uprave svih nivoa vlasti u BiH radi provođenja ZoRS, koordiniranja i realizacije programskih ciljeva iz GAP BiH i osiguranja provođenja međunarodnih standarda u oblasti ravnopravnosti spolova” (ZoRS).

Gender akcioni plan BiH (GAP) je “strategija kojom se definiraju programski ciljevi za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u svim oblastima društvenog života i rada, u javnoj i privatnoj sferi” (ZoRS).

Homoseksualnost predstavlja fizičku, seksualnu, emocionalnu i duhovnu privlačnost prema osobi istoga spola. Za muškarce homoseksualne orijentacije upotrebljava se naziv gay, a za žene naziv lezbejke. Koriste se još pojmovi: širi pojam **LGBT** (eng. lesbian, gay, bisexual, transexual) što je skraćénica za lezbejke, gay, biseksualne i trans osobe; odnosno **seksualna orijentacija i rodni identitet** (eng. sexual orientation, gender identity) dok ZZD koristi termine “**spolno izražavanje ili orijentacija**”.

Trgovina ženama (eng. *trafficking in persons*) podrazumijeva “vrbovanje, prevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primjenu prijetnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja

ili ugroženosti, ili davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili druge koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije. Eksploatacija, u najmanju ruku, uključuje iskorištavanje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, služenje ili vađenje ljudskih organa” (Konvencija Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, 2005). Pristanak žrtve trgovine ljudima na eksploataciju, kako to navodi gornja definicija, nema značaja ni u jednom slučaju kada se koriste sredstva spomenuta u definiciji. Vrbovanje, prevoz, premještanje, skrivanje ili prihvata **djeteta** radi eksploatacije smatra se “trgovinom ljudima” čak i ako ne uključuje sredstva navedena u gornjoj definiciji.

Ženska prava su neotuđiv, integralni i nedjeljivi dio univerzalnih ljudskih prava. Većina međunarodnih konvencija za zaštitu ljudskih prava ima odredbu o zabrani diskriminacije po osnovu spola u ostvarivanju prava predviđenih tim dokumentima. Međutim, zbog duboko ukorijenjenih patrijarhalnih normi i društvenih odnosa, kao i rasprostranjene diskriminacije i nasilja prema ženama usvojeni su dodatni međunarodni dokumenti o ženskim pravima kao što su CEDAW, Pekinška deklaracija i Istanbulska konvencija s ciljem osiguranja adekvatne zaštite žena u različitim aspektima djelovanja. Ženska prava uključuju/odnose se i na prava djevojčica (osoba do 18 godina života).

Queer se upotrebljava da jednom riječju opiše LGBT zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život izvan heteroseksualnih patrijarhalnih normi. Odnosi se na propitivanje i/ili odbijanje nametnutih normi patrijarhalne tradicije, a zalaže se za kreiranje prostora, kulture i izražavanja koji nadilaze strogo definirane seksualne/rodne uloge i često se koristi za nepristajanje na “samorazumljivo” slijedenje društvenih pravila.

ZA VIŠE INFORMACIJA:

- Rada Borić ured., *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*, Centar za ženske studije (2007), dostupno na http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/pojmovnik_rodni.pdf
- Gender centar Vlade RS (online izvor), dostupno na: http://www.ravnopravno.com/doku_rjecnik.html
- Rječnik feminizma (online izvor), dostupno na: http://www.feminizam.info/?page_id=10

7. ŽENSKA MREŽA BOSNE I HERCEGOVINE

Ženska mreža BiH je neformalna grupa organizacija civilnog društva i pojedinki_ca koje zastupaju i promovišu ženska prava i rodnu ravnopravnost, antidiskriminaciju, slobodu odlučivanja, jednakost, nenasilje i antimilitarizam, te prihvataju feminističke vrijednosti djelovanja – mir, solidarnost, povjerenje, zajedništvo, jednakost i različitost.

Ženska mreža BiH (ŽMBiH) oformljena je 12. septembra 2009. godine na konferenciji pod istim nazivom, u sklopu četvrtog PitchWise festivala ženske umjetnosti BiH, a na inicijativu Fondacije CURE Sarajevo i uz podršku Kvinna till Kvinna organizacije iz Švedske.

Osnivačka skupština Ženske mreže BiH, koja je održana u julu 2014., donijela je odluku o usvajanju Kodeksa i Platforme Ženske mreže Bosne i Hercegovine. Na tom sastanku Fondacija CURE iz Sarajeva izabrana je za koordinirajuću organizaciju Ženske mreže BiH za period 2014–2016. Sve informacije o Kodeksu, Platformi kao i tijelima Ženske mreže BiH možete dobiti na web-stranici www.zenskamreza.ba. Takođe, tu ćete dobiti i odgovor na pitanje KAKO PRISTUPITI ŽENSKOJ MREŽI BiH.

Na facebook profilu Ženske mreže BiH (www.facebook.com/zenskamrezabih) možete dobiti ažurirane informacije o djelovanju svih članica Ženske mreže BiH.

Ova mapa je štampana u okviru projekta “Unapređenje ženskih ljudskih prava kroz jačanje Ženske mreže BiH” kojeg u partnerstvu provode Fondacija CURE i Sarajevski otvoreni centar uz velikodušnu finansijsku podršku Ambasade Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini.

Umjesto zaključka – želja nam da je da podijelimo sa svima vama jednu inspirativnu poruku podrške i poziva na uključivanje u zajedničko zalaganje za unapređenje kvalitete života žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini.

**O snažujući sebe, osnažujemo i sve oko nas i zajedno radimo
na osiguranju ravnopravnosti i slobode.**

8. LITERATURA

1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, Ženska konvencija)
2. Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u BiH (2010 i 2013), Grupa nevladinih organizacija
3. Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)
4. Obrazloženje Konvencije Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)
5. Petrić, Galić, Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, (2014), Udružene žene, Banja Luka
6. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda
7. Rezolucija Vijeća sigurnosti UN 1325 – “Žene, mir i sigurnost”
8. Akcioni plan za implementaciju Rezolucije 1325 u BiH 2014–2017. godine
9. Standardi za ravnopravnost spolova/rodnu ravnopravnost Vijeća Evrope
10. Povelja Evropske unije o osnovnim ljudskim pravima, (Službene novine EU br. 2010/C 83/02)
11. Strategija Europske komisije za ravnopravnost između žena i muškaraca 2010–2015
12. EU smjernice o nasilju nad ženama i djevojčicama i borbi protiv svih oblika diskriminacije
13. Alternativni izvještaj o napretku 2014: Politički kriteriji, Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH (2014)

14. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH
15. Hadžiomerović-Muftić, Idžaković, Petrić, Zahiragić, Komentar Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, (2011), Helsinški parlament građana
16. Gender akcioni plan 2012–2017, Agencija za ravnopravnost spolova BiH
17. Zakon o zaštiti od diskriminacije BiH, (Službeni glasnik BiH br. 59/09)
18. Vehabović, Izmirlija, Kadribašić, Komentar Zakona o zaštiti od diskriminacije sa objašnjenjima i primjerima u uporednom pravu, (2010), Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu
19. Idžaković, Vukmanić, Vodič za NE/diskriminacija: Šta jeste a šta nije diskriminacija? Primjeri, uputstva, korisni savjeti, (2013), Prava za sve i Inicijativa i civilna akcija/ICVA
20. Rezolucija Parlamentarne skupštine BiH o borbi protiv nasilja nad ženama u porodici (Službeni glasnik BiH broj 15/08)
21. Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici FBiH (2013–2017)
22. Strategija za borbu protiv nasilja u porodici RS do 2013.
23. Prednacrt Okvirne strategije za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u BiH za period 2014–2018, Agencija za ravnopravnost spolova BiH,
24. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, (Službene novine FBiH br. 28/13)
25. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS, (Službeni glasnik RS broj 102/12)
26. Petrić A. i Radončić DŽ., Izvještaj i analiza praćenja krivičnih postupaka u oblasti rodno zasnovanog nasilja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, (2014), Centar za pravnu pomoć ženama (Zenica) i Fondacija Udružene žene (Banja Luka)
27. Izvještaj: Da li su žene u BiH zaštićene od diskriminacije? u obrazovanju, socijalnoj zaštiti, zdravstvenoj zaštiti, na radu - Imamo zakone, mehanizme, ali ne i zaštitu. Zašto?, (februar, 2014), Inicijativa i civilna akcija/ICVA i Zemlja djece

28. Zakon o dječijoj zaštiti RS (Službeni glasnik RS br. 04/02)
29. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom FBiH (Službene novine FBiH br. 36/99, 54/04, 39/06, 70/07, 22/09)
30. Porodični zakon FBiH (Službene novine FBiH broj 35/05, 31/14)
31. Porodični zakon RS (Službeni glasnik RS 54/02, 41/08, 63/14)
32. Pravilnik o uvjetima koje mora ispuniti fizička i pravna osoba ovlaštena za posredovanje između bračnih partnera prije pokretanja postupka za razvod braka (Službene novine Federacije BiH, broj 5/06)
33. Homarac A., Pravni vodič kroz socijalna i porodična prava u Kantonu Sarajevo, (2014), Fondacija lokalne demokratije
34. Homarac A., Mujezinović J. i Deljković I., Analiza pravnih propisa u Bosni i Hercegovini iz oblasti: Socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom; Zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja; Posredovanja u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba; Obrazovanja; Ljudskih prava i diskriminacije, (2012), Fondacija lokalne demokratije
35. Jedinствена pravila za primanje i obrađivanje zahtjeva za ispitivanje povreda Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova BiH
36. Obrazac zahtjeva za ispitivanje povreda Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, (2012), Agencija za ravnopravnost spolova BiH
37. Rada Borić ured., Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije, (2007), Centar za ženske studije
38. Hogić N., Pravosudni sistem u Bosni i Hercegovini (2014), Fondacija za razvoj medija i civilnog društva "Mediacentar", Inicijativa mladih za ljudska prava u BiH i Udruženje sudija u BiH

